

1918 | Zapomniana granica | Sto lat sąsiedztwo polsko-niemieckie | Projekt kooperacyjny

1918. Zapomniana granica

Opis projektu, stan na 07.02.2018

Rok 2018 to rok pamięci w wymiarze europejskim. W Niemczech wspomina się zakończenie pierwszej wojny światowej, tamtejszą rewolucję listopadową oraz upadek Cesarstwa. W Polsce rok 2018 stoi pod znakiem setnej rocznicy odzyskania niepodległości i odrodzenia się państwa polskiego na mapie Europy po 123-letnim okresie zaborów.

Pewien rozdział europejskiej historii po roku 1918 zapisano jednak również na ziemiach między Berlinem a Warszawą. Z powstaniem II Rzeczypospolitej wiązała się kwestia ustalenia nowej granicy polsko-niemieckiej. Sięgała ona od Gdańska aż po Górny Śląsk, przebijając pod względem długości niemal czterokrotnie obecną granicę z 1945 roku (1912 km wobec obecnych 467 km).

Od samego początku nie traktowano jej jednak jak normalną granicę. Zwłaszcza w Niemczech, które straciły w następstwie Traktatu Wersalskiego i wydarzeń kolejnych lat Prusy Zachodnie, Prowincję Poznań i większość Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, granica polsko-niemiecka uchodziła za „krwawiącą granicę”, nacjonaliści i rewanżyści obśmiewali Polskę jako „państwo sezonowe”. Zrewidowanie granicy od samego początku jako ważny cel ogłosiła większość znaczących partii politycznych w Republice Weimarskiej.

Po polskiej stronie nowej granicy rozpoczęto rozbudowę infrastruktury. Gdynię, niegdysiejszą wioskę rybacką, rozbudowano w bardzo krótkim czasie do rozmiarów największego polskiego portu morskiego. Poznań stał się dzięki założeniu Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza trzecim intelektualnym ośrodkiem w kraju po Warszawie i Krakowie. Energię elektryczną zasilającą II Rzeczpospolitą dostarczano natomiast z Katowic.

Między Gdańskiem a Katowicami napisano jednak nowy rozdział europejskiej historii nie tylko w aspekcie politycznym, ale również kulturalnym. Miasta pogranicza polsko-niemieckiego konkurowały ze sobą np. o stosowanie najbardziej przyszłościowych rozwiązań urbanistycznych i architektonicznych. Nie wszędzie odwoływano się przy tym do nowatorskiego stylu Neues Bauen, jak np. Gdyni czy Katowicach. We Frankfurcie nad Odrą czy w Poznaniu, dla przykładu, „styl międzynarodowy” poddano architektonicznej nacjonalizacji, czyniąc budownictwo symbolem przynależności do narodu.

Panowało wtedy przekonanie, że narodowe symbole tego rodzaju należało umieszczać zwłaszcza w miejscach, w których granica uchodziła za najbardziej sporną. Na tym tle we Frankfurcie nad Odrą zorganizowano w 1934 roku Wschodniomarchijskie Targi Rzemiosła i Rolnictwa (*Ostmarkschau für Gewerbe und Landwirtschaft*, OGELA). W Poznaniu natomiast w 1929 roku odbyła się Powszechna Wystawa Krajowa, dzięki której stolica Wielkopolski stała się – i wciąż jest – najważniejszym polskim miastem targowym w Polsce.

Również w nauce nowa granica stanowiła pole do konfrontacji. Na uniwersytecie w Breslau/Wrocławiu, który – podobnie jak uczelnię w Königsbergu/Królewcu – rozbudowano w celu nadania mu statusu „uniwersytetu pogranicza”, wprowadzono „niemieckie badania wschodnie” (*Ostforschung*), w Poznaniu natomiast tzw. „myśl zachodnią” nadającą początek polskim badaniom zachodnim, z dorobku której po drugiej wojnie światowej zrodził się *Instytut Zachodni*. Zarówno niemieckie *Ostforschung* jak i polskie badania zachodnie stanowiły, jeżeli można posłużyć się takim określeniem, formy geograficznej, politycznej i kulturalnej obserwacji wroga.

Powyższe fakty pozostają dziś w większości nieznane. Również przebieg historycznej granicy między Polską a Niemcami popadł w dużym stopniu w zapomnienie. Kiedy współcześnie mowa o granicy polsko-niemieckiej, chodzi prawie wyłącznie o granicę ustaloną podczas Konferencji w Poczdamie w 1945 roku. Tym większego znaczenia nabiera bliższe spojrzenie na historię i przebieg granicy sprzed stu lat oraz miejsca pamięci o niej. Ma ona bowiem ogromne znaczenie dla zrozumienia historii stosunków polsko-niemieckich, zarówno w perspektywie wzajemnych konfliktów jak i zastosowanych rozwiązań.

Polsko-niemiecki projekt kooperacyjny

Między Berlinem i Warszawą napisano zatem własny rozdział historii regionalnej w wymiarze europejskim. Zatyłujmy go „Od »krwawiącej granicy« do »Europy bez granic«, albo „Od obserwacji wroga do transgranicznej współpracy“.

W projekcie kooperacyjnym „1918. Zapomniana granica“ uczestniczą stowarzyszenia i aktywne jednostki z Polski i Niemiec. Należą do nich Stowarzyszenie **Schloss Trebnitz e.V.**, **Uniwersytet Europejski Viadrina** we Frankfurcie nad Odrą, w ramach którego udzielają się w projekcie studia masterskie **Ochrona Europejskich Dóbr Kultury** oraz **Centrum Interdyscyplinarnych Badań o Polsce**, **Polsko-Niemiecki Instytut Badawczy** Uniwersytetu Europejskiego Viadrina i **Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu**, **Collegium Polonicum w Słubicach**, **Marketing Miejski Miasta Frankfurt nad Odrą** oraz Katedra Architektury **Politechniki Poznańskiej (TU Poznań)**.

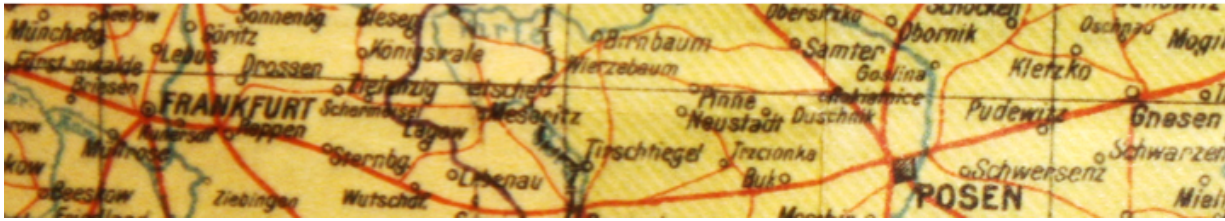
Do osób zaangażowanych w projekt należą m. in.

Dariusz Müller, Pełnomocnik Kraju Związkowego Brandenburgia ds. Partnerstwa z Wielkopolską
Prof. dr Dagmara Jajeśniak-Quast, dyrektor Centrum Interdyscyplinarnych Badań o Polsce
Susanne Orth, Centrum Interdyscyplinarnych Badań o Polsce
Prof. UAM dr hab. Beata Halicka, Polsko-Niemiecki Instytut Badawczy
Prof. dr Paul Zalewski, Ochrona Europejskich Dóbr Kultury
Prof. dr Piotr Korduba, Instytut historii sztuki, UAM Poznań
Dr Szymon Piotr Kubiak, Muzeum Narodowy, Szczecin
Dr hab. Hanna Grzeszczuk-Brendel, Politechnika Poznańska, Katedra Architektury
Dr Krzysztof Wojciechowski (Fundacja Collegium Polonicum, Słubice
Uwe Rada, publicysta i autor książek, m. in. *Odra. Życiorys pewnej rzeki* oraz *Wrocław i Berlin*
Stephan Felsberg, Kierownik Marketingu Miejskiego i Turystyki Frankfurtu nad Odrą i Słubic

Projekt kooperacyjny wspierają m. in. **Federalna Centrala Kształcenia Politycznego, Kulturland Brandenburg**, **Marketing Miejski i Turystyki Miast Frankfurt nad Odrą i Słubice**, stowarzyszenie **Frankfurt 2003 e.V.**

Projekt kooperacyjny „1918. Zapomniana granica. Europa między Berlinem a Warszawą“ składa się z **trzech projektów składowych** oraz szeregu **impresz:**

- #1 Odkrywając na nowo zapomnianą granicę.**
Poszukiwanie śladów od Gdańska do Górnego Śląska
- #2 Zapomniany modernizm i narodowe budownictwo.**
Architektura okresu międzywojennego we Frankfurcie nad Odrą i Poznaniu
- #3 Niemieckie badania wschodnie i polskie badania zachodnie.**
Od obserwacji wroga do transgranicznej współpracy
- #4 Imprezy, program ramowy, harmonogram**

#1 Odkrywając na nowo zapomnianą granicę.

Poszukiwanie śladów od Gdańska do Górnego Śląska

11 listopada 1918 roku Polska ogłosiła niepodległość po 123 latach zaborów. Ponowne pojawienie się Polski (od 1919 jako niezależnej republiki) na mapie Europy pociągnęło za sobą problematykę ustalenia jej granic z nowymi sąsiadami, w tym z Rzeszą Niemiecką, nadbałtyckimi krajami Litwą i Łotwą, Związkiem Radzieckim (przez krótki okres również z Ukrainą), Rumunią oraz Czechosłowacją. Przebieg granic Polski na wschodzie zrodził spory, a nawet konflikty zbrojne, mianowicie wojnę polsko-ukraińską (1918-1919), polsko-radziecką (1919-1921) oraz walki o Wilno (1920-1922).

Przebieg zachodniej granicy Polski został natomiast ustalony w Traktacie Wersalskim. Również na tym polu pojawiły się jednak liczne konflikty. Dotyczy to zwłaszcza polskiego sporu z Czechosłowacją o Cieszyn w 1919 roku, plebiscyty i powstania na Górnym Śląsku, w wyniku których region został ostatecznie podzielony (1919-1921), Powstanie Wielkopolskie (1918-1919), a także implementacja korytarza między Rzeszą, Wolnym Miastem Gdańskim a Prusami Wschodnimi oraz plebiscyty na Mazurach i w Rejencji Kwidzyńska.

Analizowane tematy i miejsca pamięci obejmują m. in.: *korytarz polski*. Uprzywilejowane pociągi i reżim wizowy; *Polska Granica z Wolnym Miastem Gdańsk*: Most na Wiśle w Tczewie; rozbudowa *Gdyni* do portu morskiego i polskiego „okna na świat”; *Architektura w Gdańsku i Gdyni* w zestawieniu porównawczym; *Granica na Wybrzeżu przed Mierzeją Helską*; *Polska granica z Prusami Wschodnimi*: Iława/Deutsch Eylau i turystyka przy nowej granicy; Piła/Schneidemühl, Krzyż/Kreuz, Chojnice/Konitz: *Połączenie Koleją Wschodnią i dworce graniczne*; Poznań, Babimost i Rawicz. *Miejsca Powstania Wielkopolskiego*; od Międzyrzecza/Meseritz do Głogowa: *Międzyrzecki Rejon Umocnień, Łuk Odra-Warta oraz stanowiska obronne na Odrze*; Zbąszyn – Zbąszynek/Bentschen–Neu-Bentschen: *Nowy węzeł kolejowy po stronie niemieckiej*; *Breslau/Wrocław*: Uniwersytet Pogranicza. Niemieckie Ostforschung. Mniejszość polska i Konsulat RP; *Górny Śląsk*: Bytom/Beuthen. Przejście graniczne z połączeniem tramwajowym. Podzielone miasta; Architektura modernistyczna w

Katowicach i na niemieckim Górnym Śląsku w przekroju porównawczym; *Wzgórze św. Anny/Annaberg* jako miejsce pamięci; *Cieszyn/ Teschen*: granica PL – CZ. Most przez Olzę.

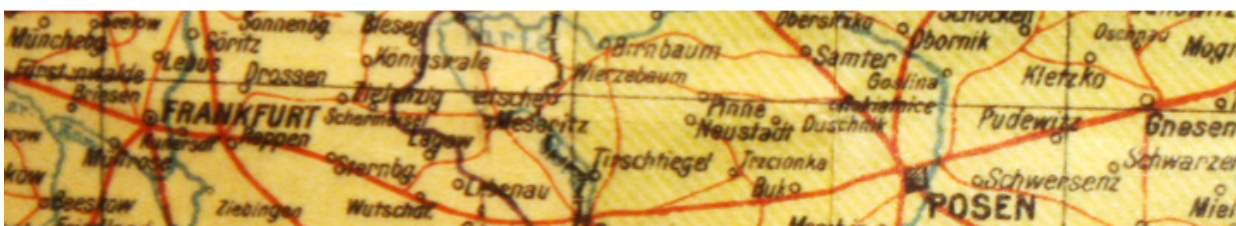
Celem niniejszego projektu składowego jest ponowne odkrycie, zbadanie i przybliżenie byłego przebiegu granicy przez studentów Uniwersytetu Europejskiego Viadrina oraz rzeczoznawców zewnętrznych.

Elementy projektu częściowego:

Seminarium „zapomniana granica“ w Centrum Interdyscyplinarnych Badań o Polsce na Uniwersytecie Europejskim Viadrina pod kierownictwem prof. dr Dagmary Jajeśniak-Quast oraz dr Ewy Bałajewskiej. Semestr letni 2019

Tygodniowa seminaryjna **wyprawa badawcza** w czerwcu 2018 w celu zmapowania przebiegu granicy i poddania jej cyfrowej dokumentacji

Przewodnik i/lub blog wzdłuż zapomnianej granicy autorstwa studentek i studentów oraz specjalistek i specjalistów. Nawiązanie współpracy z wydawnictwem w celu publikacji i kolportażu do księgarni.

#2 Zapomniany modernizm i narodowe budownictwo.

Architektura okresu międzywojennego we Frankfurcie nad Odrą i Poznaniu

Wraz z zakończeniem I wojny światowej i odrodzeniem się państwa polskiego w 1918 roku zerwano tradycyjne połączenie kolejowe między Frankfurtem nad Odrą i Poznaniem. Pozbawiony swojego tradycyjnego zaplecza terytorialnego Frankfurt stał się jednym z najdalej na wschód wysuniętych miast w Republice Weimarskiej. Polski Poznań natomiast został największym miastem w zachodniej części II RP.

Pierwsze lata powojenne naznaczone były intensywną migracją. Sam Poznań wraz z byłą niemiecką prowincją wokół miasta musiało opuścić 40.000 Niemców. Ich miejsce zajęli nowi osadnicy wywodzący się ze wschodniej polski. Liczba mieszkańców miasta zwiększyła się ze 157.000 w 1914 roku do 249.000 w roku 1931. Wzrostu doświadczył w okresie międzywojennym również Frankfurt, który urósł z 69.000 mieszkańców w 1919 roku do 76.000 mieszkańców 1939 roku. W mieście narosła w związku z tym szczególnie pilna potrzeba załagodzenia kryzysu mieszkaniowego przez budowę nowych lokali.

Osobą, dzięki której budownictwo we Frankfurcie nad Odrą otrzymało w tym czasie nowe oblicze, jest architekt Martin Kießling. Jednym z jego najważniejszych projektów w mieście, obok budowy nowego budynku Dworca głównego, było Osiedle wschodniomarchijskie (Ostmarksiedlung, znane dziś pod nazwą Paulinenhofsiedlung) dla nowych pracowników Dyrekcji Wschodniej Kolei Rzeszy. Budowę rozpoczęto w 1922 roku, a zakończono 2 lata później.

Dla Poznania natomiast najważniejszym architektem był w tym czasie Władysław Czarnecki. W 1927 roku nadzorował on budowę *Osiedla tramwajarzy*. Charakterystyczne dwupiętrowe budowle i tradycyjna forma dachów nasuwają uzasadnione skojarzenia z Osiedlem wschodniomarchijskim Kießlinga.

Inaczej niż w Gdyni czy Berlinie, w których przebił się styl międzynarodowy spod znaku *neues Bauen*, modernizm okresu międzywojennego we Frankfurcie i Poznaniu pozostał wierny tradycji. Kießling pracował we Frankfurcie z elementami mającego na celu ochronę rodzimej kultury *Heimatschutzstil*, zabudowę Poznania zdominowały natomiast neobarok i neoklasycyzm w duchu wyraźnego odcięcia się od neogotyku i neoromantyzmu architektury niemieckiej, której znamienitym przykładem jest chociażby Zamek Cesarski. Architektura stała się tym samym kolejnym symbolem przynależności narodowej po obu stronach nowej granicy. To właśnie pogranicze stało się miejscem, w którym dokonano nacjonalizacji stylu międzynarodowego.

Celem niniejszego projektu częściowego jest ponowne odkrycie architektury międzywojennej we Frankfurcie nad Odrą i w Poznaniu oraz opracowanie historii jej powstania w kontekście wyznaczenia nowej granicy między Polską a Niemcami.

Elementy niniejszego projektu składowego:

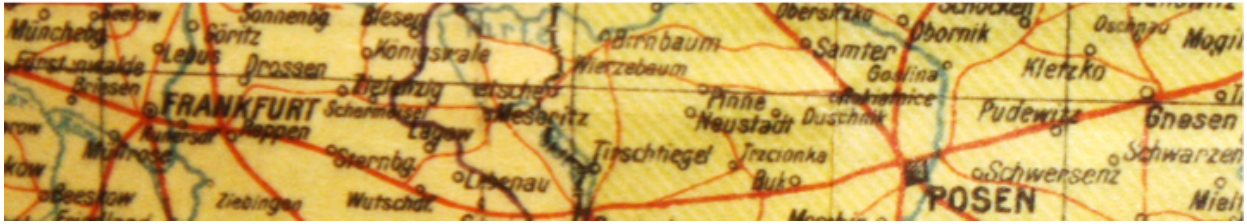
Dwujęzyczna **wystawa** porównawcza zatytułowana „Architektura okresu międzywojennego w Poznaniu i Frankfurcie nad Odrą” ma zostać zaprezentowana w formie City Light Posters CLP we Frankfurcie, Poznaniu, Słubicach i Trebnitz. Na otwarcie każdej z wystaw przewidziane są imprezy towarzyszące.

Planowane jest stworzenie **11 tablic** poświęconych następującym tematom: Zakończenie wojny / Traktat wersalski i nowa granica / Budownictwo, rozruszanie infrastruktury / Propaganda. Frankfurt jako bastion przeciwko „państwu sezonowemu” a myśl zachodnia w Poznaniu / „Narodowy” modernizm / Architekci. I Adam Ballenstedt i Hanns Martin Kießling / Neues Bauen w Polsce i w Niemczech. Białe miasta w Berlinie i Gdyni. Modernizm na Górnym Śląsku. / Pokazy siły gospodarczej „Wschodniomarchijskie Targi Rzemiosła i Rolnictwa (OGELA)” we Frankfurcie w 1924 roku oraz „Powszechna Wystawa Krajowa” w Poznaniu / 1939-1945. Agresja na Polskę. Wojna i zniszczenie. Poczdam i granica w 1945 roku / Teraźniejszość. Stan osiedli i ich wykorzystanie w Europie bez granic.

W uzupełnieniu do niniejszej wystawy wydana zostanie zgłębiająca przedstawione tematy publikacja prof. Paula Zalewskiego z kierunku studiów Ochrona Europejskich Dóbr Kultury na Uniwersytecie Europejskim Viadrina. Na jesieni 2019 roku wydany zostanie dwujęzyczny **przewodnik po architekturze**. W tomie tym zostanie przedstawione międzywojenne

budownictwo na przykładzie 20 budynków z okresu dwudziestolecia we Frankfurcie nad Odrą i Słubicach.

Kolejnymi miejscami we Frankfurcie, które doczekają się własnego opracowania w publikacji, są: plac Anger, osiedle Paulinenhof, rejon Am Grünen Weg, plac Wieckiego (Wieckeplatz), ulice Leipziger Straße, Humboldtstraße i Ferdinandstraße, plac Dworcowy, Gimnazjum im. Hindenburga, Akademia Pedagogiczna, Dom Muzyki, Szkoła Rzemiosła Budowlanego, Szkoła Zawodowa dla Dziewcząt, Sąd Rejonowy (Amtsgericht), Kościół pw. św. Jerzego (st. Georg), krematorium i dom przedpogrzebowy, stadion, kino.

#3 Niemieckie badania wschodnie i polskie badania zachodnie. Od obserwacji wroga do transgranicznej współpracy

Po pierwszej wojnie światowej i utracie swojego dotychczasowego zaplecza terytorialnego Frankfurt nad Odrą przeobraził się w najważniejszy ośrodek niemieckiego sprzeciwu wobec granic wyznaczonych w Traktacie Wersalskim. „Antypolskie nastawienie” Frankfurtu miało objawić się, jak podkreśla historyk Martin Schieck z Uniwersytetu Europejskiego Viadrina, już w trakcie pierwszej wojny światowej, podczas gdy w latach dwudziestych nastąpiło jedynie jego wyraźne zaostrzenie. Frankfurt stał się „Bastionem” chroniącym niemieckość przed Polakami i ich „państwem sezonowym”. Sama granica doczekała się niebawem przydomku „krwawiącej granicy”. W 1927 roku ówczesny Nadburmistrz Kinne wygłosił z okazji „Dnia Mieszkańców Wschodniej Marchii” następujące przemówienie:

„Jako największe miasto Wschodniej Marchii postrzegamy za nasz święty obowiązek służyć jako przedmurze przed napierającą słowiańszczyzną. Hasło nasze powinno brzmieć: Jedna wola, jedna droga, jeden cel: Marchia Wschodnia jest niemiecka, niemiecka ma pozostać i na powrót musi stać się tak niemiecka, jak była niegdyś.”

Realizacji tego politycznego celu służyło powołanie licznych instytucji pod wspólnym szyldem „Wschodniej Marchii”. Należały do nich również Paulinenhofsiedlung Martina Kießlinga, noszące pierwotnie nazwę Osiedla Wschodniej Marchii, oraz Wschodniomarchijskie Targi Rzemiosła i Rolnictwa.

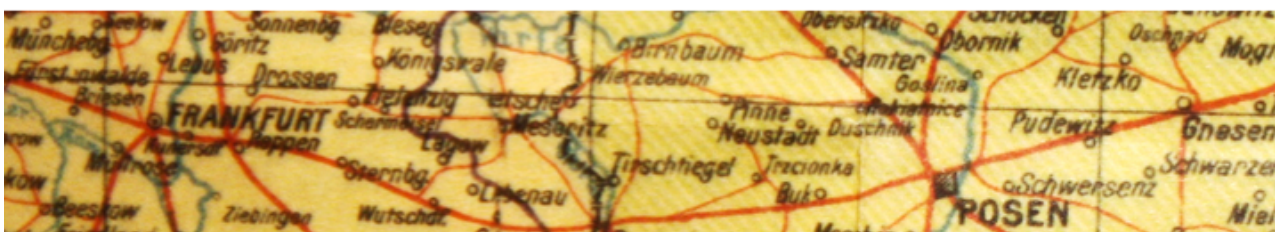
Na uniwersytecie w Breslau/Wrocławiu, który – podobnie jak uczelnię w Königsbergu/Królewcu – rozbudowano w celu nadania mu statusu „uniwersytetu pogranicza”, wprowadzono „niemieckie badania wschodnie” (*Ostforschung*). Jednym z protagonistów tej szkoły był Albrecht Penck, uzasadniający polityczny cel rewizji granic teorią o „ludowej i kulturowej niemieckości tej ziemi”.

W Poznaniu bezpośrednio po wojnie założono natomiast Uniwersytet im. Adama Mickiewicza jako trzeci państwowy uniwersytet w Polsce po Krakowie i Warszawie. W mieście tym narodziła się też po pierwszej wojnie światowej myśl zachodnia. Nadała ona początek polskim badaniom zachodnim, z dorobku których po drugiej wojnie światowej zrodził się Instytut Zachodni. Zarówno niemieckie *Ostforschung* jak i polskie badania zachodnie stanowiły, jeżeli można posłużyć się takim określeniem, formy geograficznej, politycznej i kulturalnej obserwacji wroga.

Marek Prawda, socjolog i były ambasador RP w Niemczech, mówił w tym kontekście o „dwóch monologach” prowadzonych w obu krajach. Współcześnie „obserwacja wroga” przeistoczyła się w transgraniczną współpracę naukową, a monologi ustąpiły wzajemnemu dialogowi. Być może wyraża się ona w najbardziej widoczny sposób w instytucjonalnej współpracy polskich niemieckich placówek naukowych na pograniczu. Odzwierciedla ją z resztą również projekt kooperacyjny „1918. Nieznana granica”.

Celem niniejszego projektu częściowego jest prześledzenie rozwoju niemieckich badań wschodnich i polskich badań zachodnich na przestrzeni ostatnich 100 lat. Dotyczy to zarówno historii w poszczególnych instytucjach naukowych, jak i ewolucji podejmowanych przez nie tematów badawczych.

W niniejszym projekcie częściowym zawiera się element konferencji Centrum Interdyscyplinarnych Badań o Polsce (CIP) Uniwersytetu Europejskiego Viadrina pod tytułem „Od Europy Środkowej do Visions of a Common Europe, 1918-2018.” Konferencja odbędzie się w dniach od 18 do 20 października 2018 roku we Frankfurcie nad Odrą.

#4 Imprezy, program ramowy, harmonogram

Projekt kooperacyjny „1918. Zapomniana granica” zostanie przedstawiony szerszej publiczności z wykorzystaniem zarówno istniejących jak i nowych, uzupełniających je formatów. Zagadnienie to stanie się naczelnym tematem 2018 roku w Rozmowach Zamkowych w Trebnitz, Poznańskich Spotkaniach Sieciowych organizowanych przez Pełnomocnik ds. Partnerstwa, trzech publicznych wykładach Polsko-Niemieckiego Instytutu Badawczego przy Collegium Polonicum, w Kolokwium Wschodnioeuropejskim Uniwersytetu Europejskiego Viadrina, w trakcie Dnia Otwartych Pomników oraz Dnia Architektury, a także przynajmniej trzech prezentacji książek i czterech otwarć wystaw, dzięki czemu zostanie on włączony do bieżącej debaty publicznej. Łącznie na 2018 rok planuje się około 10 imprez.

Harmonogram na 2018 rok

Kwiecień-czerwiec	Seminarium na Uniwersytecie Europejskim Viadrina
Czerwiec	Wyprawa badawcza wzdłuż „nieznanej granicy”
Sierpień-Grudzień	Imprezy w Poznaniu, Trebnitz, Frankfurcie nad Odrą, Słubicach, Gorzowie, Berlinie, Greifswaldzie i Pociągu Kultury Berlin-Wrocław
Wrzesień	Prezentacja „Przewodnika po architekturze” we Frankfurcie nad Odrą, 3 Kolokwia w Polsko-niemieckim Instytucie Badawczym w Collegium Polonicum w Słubicach (do listopada)
Październik	Otwarcie wystawy we Frankfurcie nad Odrą i Słubicach Coroczna Konferencja Centrum Interdyscyplinarnych Badań o Polsce we Frankfurcie nad Odrą
Listopad	Otwarcie wystawy i seria imprez w Poznaniu, finisaż we Frankfurcie
Grudzień	Wystawa w Trebnitz, Prezentacja przewodnika „Zapomniana granica”

1918 | Zapomniana granica | Sto lat sąsiedztwo polsko-niemieckie | Projekt kooperacyjny
stan na 15.12.2017

Patronat

Jacek Jaśkowiak, Prezydent Miasta Poznania
Martin Wilke, Prezydent Miasta Frankfurtu nad Odrą
Tomasz Cieszewicz, Burmistrz Słubic

Patronat uproszony:

Marek Woźniak, marszałek województwa wielkopolskiego
Dietmar Woidke, premier Brandenburgii, koordynator rządu RFN ds. niemiecko-polskiej
współpracy społecznej i przygranicznej

Partnerów projektu

Wsparcie

Ohne Grenzen. Bez granic.

